

Горобець Василь Віталійович

Громадянські ініціативи та їх роль у захисті прав людини під час війни в Україні

УДК 316.344.2

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-5.3>

Горобець Василь Віталійович
аспірант кафедри політичних
наук і права з спеціальності 052 –
Політологія
Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені
К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна
ORCID: 0009-0002-5161-7011

Стаття присвячена аналізу трансформаційних процесів громадянського суспільства в Україні в умовах повномасштабної війни з Російською Федерацією, що розпочалася в лютому 2022 року. Конфлікт спричинив лише серйозні соціальні, політичні та економічні виклики, а й викликав суттєві зміни в структурі та функціонуванні громадянського суспільства, які відображаються в активізації громадянської активності та появі нових форм самоорганізації. У статті досліджується, як війна вплинула на розвиток громадських ініціатив, волонтерських рухів та взаємодію між громадськими організаціями та державними структурами. Таким, у статті виділено увагу питанням формування нових горизонтальних зв'язків між іншими соціальними групами, а також створеній і підтримці мережі взаємодопомоги, яка виглядає як відповідь на численні загрози і виклики, що стоять перед українською мовою.

Особливо увага приділяється ролі волонтерства та громадських ініціатив у зміцненні національної безпеки та соціальної безпеки, крім того, ці нові форми громадянської активності допомагають не лише у забезпеченні гуманітарних потреб, але й у розбудові інфраструктури, що підтримується категоріями військових, переселенців та інших уразливих груп населення. Розглянуто також зміни в правовому полі та підходи до регулювання діяльності громадських організацій, що впроваджуються для адаптації до нових умов та покращення координації між секторами.

У статті обґрунтовано, що в умовах війни відбувається переосмислення ролі громадянського суспільства як активного суб'єкта соціальних змін. Трансформація громадських інститутів є чисельним елементом боротьби з кризовими явищами, сприяючи підвищенню рівня соціальної довіри, зростанню солідарності та консолідації суспільства. Виявила нові рейтингові можливості громадських ініціатив, зокрема у сфері підтримки військових та подолання гуманітарних криз, водночас піднявши питання щодо ефективності взаємодії між громадським сектором і державою. Це дослідження пропонує комплексний аналіз впливу війни на розвиток громадянського суспільства, його адаптацію до нових умов, а також оцінює перспективи та виклики, які можуть виникнути у післявоєнний час.

У підсумку, зроблено висновок про те, що війна стала потужним каталізатором структурних змін у громадянському суспільстві України, спричинивши зростання активності громадян та появу нових форм самоорганізації. Також пропонуються подальші напрями розвитку громадянського суспільства після завершення військових дій, включаючи вдосконалення правової бази, зміцнення інституційної сприятливості громадських організацій та посилення співпраці з міжнародними партнерами для відновлення та подальшої розбудови демократичних інститутів в Україні.

Ключові слова: Громадянське суспільство, держава, політичний процес, політичний простір, громадянські ініціативи, права людини, конфлікт, війна в Україні, корупція, волонтерські організації, правозахисна діяльність, взаємодія, модернізація, трансформація, демократичне суспільство, сталий розвиток.

Вступ. В умовах війни громадянські ініціативи часто є єдиним надійним джерелом допомоги та правозахисту для населення, що постраждало від воєнних дій. Однак їхня діяльність стикається з багатьма проблемами, серед яких брак ресурсів, недостатня взаємодія з державними органами, загроза фізичній безпеці активістів та правозахисників. Крім того, війна піднімає нові питання щодо документування воєнних злочинів та порушень прав людини, для чого громадянським організаціям часто не вистачає інструментів. Одним з основних викликів є питання адаптації громадських організацій та ініціатив до нових умов. Громадянське суспільство України змушене функціонувати в умовах постійної загрози, що вимагає швидкого реагування, мобілізації ресурсів та формування нових стратегій взаємодії як усередині країни, так і на міжнародному рівні. Крім того, зростає потреба у підвищенні рівня соціальної згуртованості та координації між винятковими соціальними

групами, що мають різні інтереси та погляди на майбутнє держави. Це ставить питання не лише про ефективність існуючих громадських інститутів, але й про необхідність їхньої модернізації, трансформації та адаптації до викликів війни. Ці виклики вимагають комплексного дослідження ролі та функцій громадянських ініціатив у захисті прав людини під час війни, а також аналізу шляхів подолання наявних проблем.

Проблема також виникає в тому, що в умовах значної війни частина громадянського суспільства стикається з викликами безпеки, що змушує активістів та волонтерів не тільки займатися правозахисною чи гуманітарною діяльністю, але й координувати свої дії з безпековими структурами, що породжують нові етичні та правові дилеми. Постає питання, яким організація громадянського суспільства може ефективно функціонувати в умовах війни, не втрачаючи своєї незалежності, зберігаючи при цьому здатність до забезпечення захисту

прав людини та підтримки демократичних принципів.

Мета та завдання цієї статті полягають у визначенні діяльності громадянських ініціатив в Україні під час війни та їхнього внеску в захист прав людини, а також вивчення ключових викликів і перспектив подальшого розвитку таких ініціатив.

Методи дослідження. Методи дослідження корелюють з метою та завданням дослідження. Відповідно до них були використані методи індукції та дедукції, а також компаративний методи.

Результати дослідження. Актуальність дослідження проблематики трансформації громадянського суспільства в Україні в умовах повномасштабної війни з Російською Федерацією обумовлена сучасними соціально-політичними реаліями, які докорінно змінили функціонування та роль громадських інститутів у житті країни. Початок військових дій у 2014 році, а також ескалація конфлікту у лютому 2022 року не лише стали серйозним викликом для держави, але й кардинально змінили спосіб функціонування громадських організацій, ініціатив та активістів. Сьогодні громадянське суспільство України є однією з ключових ролей у забезпеченні стійкості держави, підтримці соціальної згуртованості, захисту прав громадян та надання допомоги постраждалим від військових.

В умовах повномасштабної війни, що триває на території України, питання захисту прав людини набули особливої гостроти. Збройний конфлікт значно ускладнив дотримання основних прав і свобод, зокрема щодо безпеки, життя, свободи пересування та доступу до правосуддя. У такій ситуації на перший план виходять не лише державні інституції, а й громадянські ініціативи, які відіграють ключову роль у підтримці населення, документуванні порушень прав людини та наданні допомоги постраждалим. Громадянське суспільство, зокрема волонтерські та правозахисні організації, стало одним із провідних рушіїв, що компенсують недоліки державних структур. У воєнний час громадянські ініціативи в Україні проявили неабияку гнучкість і здатність адаптуватися до нових викликів. Їх роль у захисті прав людини стала надзвичайно важливою, оскільки державні механізми правозахисту часто виявляються обмеженими або надто повільними в умовах військового конфлікту. Зважаючи на те, що захист прав людини є основою для побудови демократичного суспільства, дослідження цієї теми має важливе практичне і теоретичне значення.

Забезпечення прав і свобод людини є основним завданням як міжнародного співтовариства, так і міжнародних правозахисних організацій. Права, свободи та інтереси людини виступають головними пріоритетами міжнародної політики, формуючи нову галузь права — міжнародно-правовий захист прав людини. Проблематика прав і свобод

завжди залишалася важливою для цивілізованого суспільства, як у минулі епохи, так і в сучасності. Права людини є культурним феноменом сучасного міжнародного співтовариства, відображаючи систему ціннісних орієнтирів, що формуються в конкретному історичному контексті та залежать від ідеології світового правового порядку. Проблема захисту прав людини від зовнішніх і внутрішніх загроз є невідкладною та ставить перед правовою спільнотою пріоритетні завдання в умовах вирішення глобальних проблем. «Міжнародні стандарти в галузі прав людини — це загальновизнані міжнародно-правові норми, що визначають на глобальному рівні правовий статус особистості, закріплюють перелік основних прав і свобод, обов'язки держав у їх дотриманні, а також допустимі межі їх обмеження» [2, с. 126].

З позиції міжнародного публічного права, міжнародний захист прав людини складається з принципів і норм, що регулюють загальні стандарти поведінки держав у процесі визнання, захисту та контролю за дотриманням прав і свобод індивідів та їх об'єднань, а також сприяють міждержавному співробітництву в цій сфері. Захист прав і свобод людини в умовах війни гарантує кожній людині можливість вибору законних шляхів для відстоювання своїх порушених прав. Забезпечення прав людини є відповідальністю державної влади, яка повинна створити умови для їх реалізації громадянами. Законодавство передбачає право кожного на захист своїх прав будь-якими засобами, що не заборонені законом. Для цього в Україні створено систему органів, покликаних допомагати громадянам у реалізації та захисті їх прав [3].

Стаття 55 Конституції України гарантує кожному право звертатися до міжнародних органів правового захисту після використання всіх національних засобів. Крім того, Конституція визначає, що «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і напрями діяльності держави», і що «державна відповідає перед людиною за свою діяльність, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3) [2]. Процес становлення громадянського суспільства ґрунтується на низці ключових факторів, серед яких виділяються такі основні: наявність демократичного режиму як обов'язкової передумови для існування і зміцнення громадянських інститутів; високий рівень освіченості та політичної свідомості громадян; система цінностей, ідеалів та пріоритетів, що визначають напрям розвитку суспільства; можливість ознайомлення з успішним досвідом політичної активності для його подальшого впровадження; уміння формувати громадянську позицію та ефективно її захищати; готовність населення брати активну участь у громадському житті, відстоювати свої права й свободи та взаємодіяти з органами влади.

В Україні громадянське суспільство довгий час залишалося малочисельним і слабким, що можна пояснити колоніальним минулим – перебуванням у складі інших державних утворень, зокрема, впливом Російської імперії та Радянського Союзу, які справили особливо деструктивний вплив на розвиток суспільства [5 с. 49]. Український народ, який вирізнявся своєю миролюбністю, користуючись перевагами демократичного режиму, часто обирав владу під впливом пропаганди чи емоцій або ж взагалі відмовлявся від голосування, не вбачаючи в цьому важливості та впливу власного вибору. Також надмірна толерантність до корупції та численних зловживань з боку влади була поширеною серед населення.

Війна в Україні призвела до величезної мобілізації волонтерських організацій і правозахисних ініціатив, які працюють на захист внутрішньо переміщених осіб (ВПО), постраждалих від обстрілів, військовополонених та інших уразливих груп населення. З перших днів війни волонтерські організації стали ключовими гравцями в забезпеченні найнеобхіднішого для цивільних осіб і військових. Наприклад, Центр волонтерства та захисту надає гуманітарну допомогу переселенцям і людям у прифронтових зонах, доставляючи продукти харчування, одяг, медикаменти та інші товари першої необхідності. Ця допомога формується за запитами регіональних адміністрацій, які краще розуміють потреби населення на місцях. Співпраця з міжнародними донорами, такими як Corteva Agriscience, дозволяє забезпечувати тисячі родин продуктовими наборами. Високий рівень самоорганізації українського суспільства під час війни є унікальним феноменом як у контексті реагування громадян на зовнішні загрози, так і з точки зору політичної науки, що аналізує функціонування демократичних суспільств. Історія багатьох європейських країн, де демократичні цінності та інститути розвитку протягом тривалого часу, демонструє демонстрацію прямого зв'язку між підвищенням рівня загрози для суспільства та його згуртованістю. Однак ситуація в Україні є такою: попри військову агресію Росії, українське суспільство демонструє високий рівень соціальної згуртованості серед усіх зон конфліктів, які вивчав британський журналіст та дослідник Тім Джуда протягом трьох років (включно з Вірменією, Афганістаном та Іраком) [1].

Показово, що українські громадські ініціативи надихнули інші країни, як-от Польщу та Литву, які також почали збирати вартість закупівлі «байрактарів» для Збройних сил України. Це показує високий рівень ефективності громадянського сектора в Україні та можливість його інтеграції в міжнародну практику. Український досвід демонструє, що активні громадяни з розвиненою національною свідомістю та високим рівнем патріотизму можуть

ефективно перебирати на себе окремі функції держави, особливо в умовах кризи. Це стосується не тільки військових потреб, але й координації гуманітарної допомоги, забезпечення критично важливих ресурсів та оперативної допомоги.

Важливою частиною роботи багатьох організацій є захист прав людей, які постраждали від війни. ВПО та жертви обстрілів часто стикаються з порушеннями своїх прав, тому волонтери й правозахисні організації допомагають у вирішенні юридичних питань, забезпеченні прав на доступ до медичних послуг і житла. Наприклад, волонтерське об'єднання «Кожен може допомогти» зосереджене на допомозі як військовим, так і переселенцям, забезпечуючи їх одягом, продуктами та правовою підтримкою. Окрім гуманітарної допомоги, важливу роль відіграють волонтери в забезпеченні медичної підтримки та захисті прав постраждалих. Наприклад, фонд Razom for Ukraine спеціалізується на доставці медичних аптечок, обладнання для лікарень та засобів комунікації, таких як рації та дрони для військових. Крім того, фонд активно підтримує місцеві ініціативи в Україні, надаючи гранти громадським організаціям, що працюють у прифронтових зонах, для забезпечення їжею та медикаментами. Такі організації як «Повернись живим» або «Армія SOS» працюють безпосередньо з військовими, забезпечуючи їх обмундируванням, тепловізорами, раціями та іншою технікою. Це допомагає не лише на полі бою, але й захищає права самих військових, забезпечуючи їх кращими умовами для виживання та виконання своїх обов'язків. Крім того, ці організації часто допомагають родинам військовополонених, організовують збори коштів та інформаційну підтримку. Прикладом є діяльність волонтерського руху «Repair Together», учасники якого улітку та восени 2022 року працювали над відновленням пошкоджених окупантами будівель у селі на Чернігівщині. На цій основі ініціативи проведено інші подібні проекти, такі як ГО «Будуємо Україну Разом» (БУР), Національна програма залучення молоді до відновлення України «Віднова». Варто зазначити, що серед волонтерів «Repair Together» є чимало іноземних громадян із таких країн, як Канада, Німеччина, Польща, США, що розвиває міжнародне визнання ідеї українського волонтерства. Про цю ініціативу вже повідомили західні видання, такі як «The New York Times», «Dazed», «Washington Post», BBC. Це підкреслює важливість та потенціал українських волонтерських проектів як платформи для залучення міжнародної спільноти до відновлення України. Хоча наразі говорять про інтернаціоналізацію цієї ініціативи як мобілізаційної платформи для ліквідації великої катастрофи в світі ще зарано, такий зусилля є збільшення кроків у цьому напрямку [6]. Загалом, активність громадянського суспільства в Україні в умовах війни демонструє

високий рівень мобілізації, організованості та професіоналізму, що дозволяє йому брати на себе частину державних функцій і успішно вирішувати надзвичайно складні завдання. Це потенціал українських громадських ініціатив як потужного рушія змінюється не тільки у воєнний, але й у післявоєнний період, що стане чинником у процесі відновлення та розбудови демократичної держави.

У контексті війни організації громадянського суспільства стикаються з численними викликами, які змінюють їхні звичні методи роботи. Однією з головних проблем є фінансова нестабільність. Організаціям важко знайти постійні джерела фінансування для покриття витрат, збори довго залишаються не закритими. Ще однією складністю є емоційне вигорання серед волонтерів. В умовах постійного стресу та високого навантаження багатом стає важко підтримувати той самий рівень мотивації та ефективності, який був на початку їхньої діяльності. Для багатьох організацій це стає серйозною проблемою, оскільки стійкість їхньої роботи залежить від психологічного здоров'я команди.

Відсутність достатньої підтримки з боку місцевої влади також створює труднощі. Хоча деякі організації мають позитивні відносини з владними структурами, інші скаржаться на низький рівень співпраці. Це обмежує можливості організацій у реалізації великих проєктів і масштабних ініціатив, що вимагають координації з урядовими інституціями. Для України важливим є завдання побудови правової держави з належним захистом прав людини, дотриманням Конституції та міжнародних норм. Однак, поточний стан правового забезпечення свідчить про політико-правові проблеми, що загострюють внутрішню ситуацію та погіршують міжнародний імідж держави. Правозахисна складова в державній політиці недостатньо виразна, а неефективність правоохоронної системи обумовлена кадровими та фінансовими недоліками. Недовіра населення до правоохоронних та судових органів досягла критичного рівня, що загрожує стабільності правового порядку в Україні. На думку автора статті, після війни громадянські ініціативи матимуть ключову роль у відбудові правової системи, сприяючи прозорості, захисту прав людей і вдосконаленню законодавства. Громадські організації можуть допомогти контролювати дотримання прав людини та забезпечити участь громадськості у формуванні політик. Потрібно посилити інституційний потенціал правозахисних організацій, розвивати механізми адвокації та фандрейзингу, а також створювати правові платформи для співпраці з владою. Після війни громадянське суспільство буде грати важливу роль у відбудові України, просуванні реформ, захисті прав внутрішньо переміщених осіб та ветеранів, а також у забезпеченні соціальної справедливості та сталого розвитку країни.

Висновки статті підкреслюють унікальну роль українського громадянського суспільства, яке, опинившись у складних умовах повномасштабної війни, проявило свою здатність до швидкої самоорганізації та координації зусиль. Завдяки високому рівню солідарності, відповідальності та активності громадян, громадські ініціативи в Україні перетворилися на потужний інструмент підтримки Збройних Сил України, надання гуманітарної допомоги та відновлення постраждалих територій.

Феномен соціальної мобілізації українців підтверджує багатство прикладів успішної діяльності благодійних фондів та волонтерських організацій. Такі проєкти, як «Повернись живим», «Армія SOS», ініціативи з відновлення зруйнованих населених пунктів та багато інших організацій, демонструють здатність громадянського суспільства до виконання окремих державних функцій. Вони не тільки залучають значні фінансові ресурси, але й забезпечують ефективне їх використання, що сприяє високому рівню довіри з боку суспільства та держави. Важливим аспектом дослідження є вплив війни на перерозподіл ролі між державними органами та громадянськими ініціативами. У критичних умовах значна частина традиційних функцій держави була делегована або взята на себе волонтерами та благодійними організаціями. Це сприяло підвищенню соціальної згуртованості та громадянської відповідальності. Активність громадян стала визначальним чинником, який дозволив зберегти стабільність та організованість суспільства в умовах зовнішньої діяльності. Українське громадянське суспільство, таким чином, стало прикладом для інших держав у контексті реагування на кризові ситуації. Його здатність до мобілізації та реалізації складних проєктів, таких як міжнародний краудфандинг для військових потреб або волонтерська допомога на деокупованих територіях, демонструє значний потенціал до подальшого розвитку та інтеграції в процеси післявоєнної відбудови. Досвід України показує, що ефективне громадянське суспільство є не тільки ознакою демократичної зрілості, але й фундаментом національної стійкості у надзвичайних ситуаціях. Воно служить ключовим механізмом консолідації суспільства, захисту демократичних цінностей та створення передумов для сталого розвитку в умовах війни та післявоєнного відновлення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Judah Tim. Ukraine's Volunteers. The New York Review. 2023, 19 January. URL: <https://www.nybooks.com/articles/2023/01/19/ukraines-volunteers-tim-judah/>
2. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4871>
3. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#n48>

4. Використання інструментів місцевої демократії під час дії воєнного стану. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/use-of-local-democracy-tools-under-martial-law>

5. Гордійчук О. Основні детермінанти трансформації української ментальності у 20–90-тих роках ХХ століття. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія: Філософські науки, 2018. № 10 (383). С. 49–54.

6. Рішення для відбудови: Repair Together хоче організувати інтернаціональний табір для відновлення Чернігівщини. 2023. 11 червня. URL: <https://rubryka.com/2023/06/11/rishennya-dlya-vidbudovy-repair-together-hoche-organizuvatyiinternatsionalnyj-tabir-dlya-vidnovlennya-chernigivshhyny/>

REFERENCES:

1. Judah Tim. Ukraine's Volunteers. *The New York Review*. 2023, 19 January. URL: <https://www.nybooks.com/articles/2023/01/19/ukraines-volunteers-tim-judah/>

2. Konstytutsiya Ukrainy URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4871>

3. Zakon Ukrainy «Pro mistseve samovryaduvannya v Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#n48>

4. Vykorystannya instrumentiv mistsevoi demokratsii pid chas dyii voennogo stanu. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/use-of-local-democracy-tools-under-martial-law>

5. Gordiychuk O. Osnovni determinanty transformatsii urkainskoi mentalnosti u 20-90 rokah 20 stolittya. *Naukovyi visnyk Shidnoevropeyskogo universytetu imeni Lesi Ukrainky*. Seriya: filosofsky nauky, 2018. № 10 (383). С. 49–54.

6. Rishennya dlya vidbudovy: Repair Together hoche organizuvatyi internatsionalnyi tabir dlya vidnovlennya Chernigivcshyny 2023. 11 cherv. URL: <https://rubryka.com/2023/06/11/rishennya-dlya-vidbudovy-repair-together-hoche-organizovatyiinternatsionalnyj-tabir-dlya-vidnovlennya-chernigivshhyny/>

Civic initiatives and their role in the protection of human rights during the war in Ukraine

Gorobets Vasyl Vitaliiovich

Postgraduate Student at the Department of Political Sciences and Law of the Specialty 052 Political Science South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky Staroportofrankivska str., 26, Odesa, Ukraine
ORCID: 0009-0002-5161-7011

The article is devoted to the analysis of the transformation processes of civil society in Ukraine in the conditions of a full-scale war with the Russian Federation, which began in February 2022. The conflict caused not only serious social, political and economic challenges, but also caused significant changes in the structure and functioning of civil society, which are reflected in the intensification of civil activity and the emergence of new forms of self-organization. The article examines how the war affected the development of public initiatives, volunteer movements, and interaction between public organizations and state structures. Thus, the article focuses on the formation of new horizontal ties between other social groups, as well as the creation and maintenance of a network of mutual assistance, which looks like a response to numerous threats and challenges facing the Ukrainian language.

Particular attention is paid to the role of volunteering and public initiatives in strengthening national security and social security, in addition, these new forms of civic activity help not only in providing humanitarian needs, but also in building infrastructure supported by categories of the military, displaced persons and other vulnerable population groups. Changes in the legal field and approaches to regulating the activities of public organizations implemented to adapt to new conditions and improve coordination between sectors are also considered.

The article substantiates that in the conditions of war, the role of civil society as an active subject of social changes is being rethought. The transformation of public institutions is a significant element of the fight against crisis phenomena, contributing to the increase in the level of social trust, the growth of solidarity and the consolidation of society. It revealed new rating opportunities for public initiatives, in particular in the field of military support and overcoming humanitarian crises, while at the same time raising questions about the effectiveness of interaction between the public sector and the state. This study offers a comprehensive analysis of the impact of war on the development of civil society, its adaptation to new conditions, and assesses the prospects and challenges that may arise in the post-war period.

As a result, it was concluded that the war became a powerful catalyst for structural changes in the civil society of Ukraine, causing an increase in the activity of citizens and the emergence of new forms of self-organization. Further directions for the development of civil society after the end of hostilities are also proposed, including the improvement of the legal framework, strengthening the institutional favorability of public organizations and strengthening cooperation with international partners for the restoration and further development of democratic institutions in Ukraine.

Key words: Civil society, state, political process, political space, civil initiatives, human rights, conflict, war in Ukraine, corruption, volunteer organizations, human rights activities, interaction, modernization, transformation, democratic society, sustainable development.